

В. Д. ЮРЧИШИН. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ПРАВОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПРОЕКТІВ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Аналізуються проблеми правової експертизи проектів нормативно-правових актів, досліджуються такі елементи, як поняття, ознаки, принципи, мета, завдання, методи проведення правової експертизи, її суб'єктивно-об'єктивний склад тощо.

Ключові слова: *правова експертиза, нормативно-правовий акт.*

Анализируются проблемы правовой экспертизы проектов нормативно-правовых актов, исследуются такие элементы, как понятие, признаки, принципы, цели, задания, методы проведения правовой экспертизы, ее субъективно-объективный состав и др.

Ключевые слова: *правовая экспертиза, нормативно-правовой акт.*

This article is devoted problems of legal examination of projects of regulatory legal acts. In it questions are considered and such elements as concept, signs, principles, the purposes, tasks, methods of carrying out of legal examination, its subjective-objective structure etc. are investigated

Key words: *legal examination, the regulatory legal act.*

Кардинальні зміни, які відбулися в Україні за останні роки, значно підвищили роль правових засобів і механізмів в суспільно-політичному та економічному житті країни. Ефективність здійснюваних в країні перетворень, направлених на формування громадянського суспільства та правової держави, зміцнення законності і правопорядку, залежить від того, наскільки досконалими є діючі нормативно-правові акти, їх проекти та ухвалюються правильні і обґрунтовані з правової точки зору рішення.

Реалізуючи положення чинних нормативно-правових актів, суб'єкти правовідносин нерідко опиняються в складних ситуаціях, коли їх власних знань недостатньо для прийняття певного важливого рішення, захисту прав і законних інтересів, відстоювання власної позиції у юридичній справі тощо. Разом з тим, законодавство, інколи в імперативній формі, наказує їм звернутися до тих або інших правових засобів незалежно від того, хочуть вони цього чи ні. Одним з таких засобів, що дозволяє вирішити вказану проблему, є правова експертиза.

Актуальність дослідження такого інституту як правова експертиза продиктована також судженнями пізнавального характеру. Теоретики та практики відзначають недостатньо високий рівень підготовки нормативно-правових актів, а з їх прийняттям не завжди вносяться зміни до діючих нормативно-правових актів. Крім того, правова експертиза потребує не тільки детального вивчення, але й нормативного врегулювання. З наукової точки зору потребують дослідження такі елементи, як поняття, ознаки, принципи, мета, завдання, методи проведення правової експертизи, її суб'єктивно-об'єктивний склад та інші. Дослідження даного правового явища в юридичній науці носить багато в чому фрагментарний характер, що не дозволяє скласти повне і цілісне уявлення про нього. Дані наукові проблеми, пов'язані із правовою експертизою винятково розглядалися у працях вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: І.Л. Брауде, Робер К. Бержерона, А.Г. Гузнова, В.В. Долежана, Т.О. Дідича, І.О. Закірова, О.М. Костенка, В.Ф. Погорілка,

---

© ЮРЧИШИН Віталій Дмитрович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри теорії та історії Івано-Франківського факультету Одеської національної юридичної академії

С.В. Полєніна, А.О. Селіванова, О.В. Селєзньова, В.Ю. Рагозіна, О.О. Разуваєва, Ю.С. Шемшученка та ін.

Мета даного дослідження полягає у комплексному аналізі та усесторонньому дослідженні сутності правової експертизи в механізмі правового регулювання. До завдань, що потребують свого вирішення в процесі наукового дослідження можна віднести: дослідження поняття та ознак правової експертизи проєктів нормативно-правових актів, як у юридичній літературі, так і чинному та перспективному законодавстві України.

В юридичній літературі та чинному законодавстві України досить широко відомі правові експертизи проєктів нормативно-правових актів (лінгвістична, гендерна, кримінологічна, технічна), а також експертизи, що проводяться за дорученням Конституційного Суду України у справах про тлумачення норм права. Крім того, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне, господарсько-процесуальне та адміністративно-процесуальне законодавство України відоме судовими експертизами різноманітних класів, родів, видів та підвидів. Їх специфіка вивчається в межах криміналістики, судової бухгалтерії, судової медицини та деяких інших прикладних наук. Неможливо чітко визначити кількість правових експертиз, які проводяться щодня, але, безумовно, вона на сьогоднішній момент визначається десятками тисяч.

З погляду логіки та філософії, будь-яке поняття має зміст і обсяг. До обсягу поняття «правова експертиза» входять такі елементи, як судова експертиза, експертиза законопроєкту, державна експертиза, екологічна експертиза, наукова експертиза, криміналістична експертиза, судово-психологічна експертиза, судово-медична експертиза, лінгвістична експертиза тощо. При цьому слід враховувати, що співвідношення між елементами правової експертизи є досить різноманітним. Отже, необхідно констатувати, що в об'єм поняття «правова експертиза» входять наступні елементи, які по відношенню один до одного можуть виступати як частини та ціле. Розглянута з таких позицій правова експертиза виступає не просто складним, а системним об'єктом вивчення. В такому випадку повноцінним буде лише те визначення поняття «правова експертиза», в якому знайдуть відображення певні загальні ознаки всіх різновидів правових експертиз.

Слід зазначити, що поняття «експертиза» увійшло в науку та практику не тільки як процесуальний термін. Дане поняття широко застосовується і при проведенні різних наукових, технічних та інших досліджень, виконання яких вимагає застосування спеціальних знань. Вимоги щодо проведення відповідних експертиз закріплені у більш як 100 законодавчих актах, зокрема в Законах України «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про екологічну експертизу», які вимагають проведення відповідних експертиз у певних випадках і при настанні визначених обставин¹. Згідно ст.1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, попереднього слідства чи суду². В ст.1 Закону України «Про наукову та науково-технічну експертизу» зазначається, що це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів³. Виходячи з вище наведеного, під експертизою розуміють, насамперед, дослідження. Одночасно Закон України «Про наукову та науково-технічну експертизу» окремо виділяє ще й аналіз, оцінку та

перевірку такого дослідження⁴.

У такому випадку необхідно дослідити ознаки правової експертизи проєктів нормативно-правових актів. Однак науковці, що вивчають окремі види правових експертиз, виділяють ті ознаки, які властиві об'єкту їх дослідження. Зокрема, Т.В. Сахнова називає ряд ознак судової експертизи, а саме: 1) застосування спеціальних пізнань у формі дослідження до певного об'єкту і предмету; 2) здійснення особливим суб'єктом - експертом і за дорученням суду; 3) дотримання процесуальної форми; 4) отримання нової інформації (фактичних даних) і оформлення результатів у вигляді висновку експерта⁵. А.А. Ейсман виділяє серед ознак експертизи такі: застосування спеціальних знань, дослідження та висновок експерта⁶. А.М. Зінін та інші вважають, що до ознак експертизи слід віднести: призначення та проведення експертизи; дотримання регламенту, який поряд з відповідною процедурою визначає права та обов'язки експерта, особи, яка призначає експертизу, права обвинуваченого та підозрюваного; проведення дослідження на основі спеціальних знань; дача висновку, що має статус джерела доказів⁷. Ю.К. Орлов вважає ознаками експертизи: використання спеціальних знань; проведення дослідження з метою встановлення обставин, що мають значення для справи; спеціального суб'єкта експертизи; певну процесуальну форму проведення; оформлення результатів у спеціальному процесуальному документі – висновку експерта⁸.

Подібний підхід є правильним стосовно дослідження такого виду правової експертизи як судова експертиза, але ознаки останньої істотно звужують поняття досліджуваного нами явища, оскільки окрім судових, є і несудові експертизи. Вони проводяться за межами судового процесу, без доручення слідчого та суду, а їх результати якщо і можуть виступати в якості джерел доказів, то ні в якому випадку не судовими.

Окремі ознаки правової експертизи законопроєктів називає В.Ю. Рагозін. Серед них особлива увага надається меті проведення цього виду експертизи та суб'єктам, які її проводять⁹. Проте мета та суб'єкти даної експертизи приводяться автором з огляду саме експертизи законопроєктів, а це, в свою чергу, дещо звужує поняття «правова експертиза».

Аналіз та дослідження ознак, що виділяються науковцями, вказує на те, що деякі з них, властиві тому або іншому виду правової експертизи, не завжди можуть відображати в повному об'ємі сутність правової експертизи. Проте, виходячи з їх переліку, нам легше буде виявити характерні риси будь-якої правової експертизи.

Р.К. Надєєв визначає правову експертизу законопроєкту як спеціальне дослідження, що проводиться для оцінки відповідності законопроєкту Конституції, його сумісності з чинним законодавством і міжнародними договорами країни, та встановлення якості законопроєкту з огляду застосованих правил законодавчої техніки¹⁰.

Інші науковці називають правовою експертизою таке дослідження, яке піднімає питання права. При цьому, вони в основному ведуть суперечку з приводу доцільності застосування правових знань при призначенні та проведенні судових експертиз в кримінальному, цивільному, адміністративному та господарському судочинстві¹¹. В такому випадку, правова експертиза сприймається ними як дослідження, в межах якого застосовуються спеціальні правові знання.

На думку А.А. Разуваєва, «правова експертиза - це встановлене на застосуванні

спеціальних знань дослідження, яке здійснюється досвідченими особами (експертами), виконується за дорученням уповноважених осіб і відповідно до встановленої нормативно-правовими актами процедури, з метою встановлення обставин, істотних для прийняття правильних і обґрунтованих рішень та надання висновку на підставі такого дослідження¹².

В Україні проведення експертизи в галузі права можливо тільки в практиці Конституційного Суду України, які є офіційною інтерпретацією норм Конституції та Законів України і розглядаються як джерела права. Такий стан справ по відношенню до науково-правової експертизи знаходить відгомін в п.11 Ухвали Пленуму Верховного Суду СРСР «Про судову експертизу в кримінальних справах» № 1 від 16 березня в 1971 року, де наголошувалося, що суди не повинні допускати постановку перед експертом правових питань¹³. Однак, в Україні формуються певні передумови для становлення та розвитку правової експертизи нормативно-правових актів. Зокрема в ст. 103 Регламенту Верховної Ради України зазначається, що за дорученням Голови Верховної Ради України або відповідно до розподілу обов'язків – Першого заступника Голови Верховної Ради України, заступника Голови Верховної Ради України або за рішенням головного комітету законопроект направляється на наукову, юридичну чи іншу експертизу, проведення інформаційного чи наукового дослідження; при цьому предмет і мета експертизи, пошуку, дослідження повинні бути чітко визначені¹⁴. Крім того, в проекті Закону України «Про нормативно-правові акти» № 1343-1 від 21.01.2008 р., автором якого є О.В. Лавринович, уст. 36 зазначається, що експертиза проекту нормативно-правового акта проводиться для перевірки якості його підготовки та обґрунтованості, своєчасності прийняття (видання), виявлення можливих негативних наслідків дії такого нормативно-правового акта¹⁵.

На підставі дослідження вказаних вище дефініцій правової експертизи та зручності подальшого аналізу, систематизуємо ознаки правової експертизи: вона є спеціальним дослідженням; має певну мету; пов'язана із застосування та використанням правових знань; вона здійснюється відповідними суб'єктами – експертами; вона передбачає надання висновку; вона виконується за дорученням певних осіб; пов'язана із відповідями на поставлені питання; здійснюється відповідно до нормативно закріплених процедур.

Однак далеко не всі із систематизованих вище ознак притаманні для правової експертизи. Крім того, для правильного аналізу ознак даного правового явища необхідно розрізнити ознаки правової експертизи як інституту права від ознак правової експертизи, яка виступає в якості дослідження.

Зокрема, А.А. Разуваєв характеризує правову експертизу як загальноправовий інститут наступними ознаками: це міжгалузевий інститут права; експертиза як інститут права існує тільки у сфері правового регулювання при вирішенні конфліктних правових і управлінських ситуацій; її метою є з'ясування (встановлення) юридично значущих фактів і обставин; вона носить процесуальний характер; експертний висновок служить підставою або однією з підстав ухвалення конкретного рішення у сфері правової діяльності¹⁶. Однак вказаний науковець частково змішує поняття «правова експертиза як дослідження» і «правова експертиза як міжгалузевий інститут права», оскільки він спочатку підкреслює необхідність дослідження правової експертизи як інституту права, далі вказує на ознаки правової експертизи як загальноправового інституту, а потім формулює на основі вказаних ознак своє визначення.

На нашу думку, необхідно чітко відмежовувати правову експертизу як інсти-

тут права від правової експертизи, яка виступає в якості дослідження.

Слід проаналізувати, якими ознаками характеризується правова експертиза як правовий інститут. Під інститутом правової експертизи слід розуміти комплексний інститут права, норми якого регулюють суспільні відносини у сфері організації, призначення, проведення правових експертиз, а також застосування їх результатів в юридичній практиці¹⁷. Зокрема, у конституційному праві інститут правової експертизи становлять норми Конституції України, Закону України «Про Конституційний Суд України», Регламенту Верховної Ради України. Водночас для кримінального, цивільного і господарського процесу характерним є закріплення положень про експертизу у відповідних кодексах. Найважливішого значення тут набуває Закон України «Про судову експертизу» та Інструкція про призначення та проведення судових експертиз.

Розглянувши специфіку правової експертизи як комплексного інституту права, звернемося до дослідження ознак, що характеризують правову експертизу, яка виступає в якості дослідження. Слід зазначити, правова експертиза – це, різновид експертизи. Слово «експертиза» походить від латинського «*expertus*» та від французького «*expertise*», що означає досвідчений, випробуваний¹⁸. Під експертизою розуміється розгляд, дослідження експертом, групою експертів якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань (наприклад, медична, бухгалтерська, судова експертиза)¹⁹. У числі ознак експертизи називаються: застосування спеціальних знань, процесуальна форма призначення експертизи, процесуальна самостійність і індивідуальна відповідальність судового експерта, безпосереднє дослідження об'єктів експертизи, об'єктивне і всебічне проведення судової експертизи, процесуальне оформлення результатів експертизи, проведення дослідження з метою встановлення обставин справи, спеціальний суб'єкт експертизи, процесуальна форма її проведення, оформлення результатів у вигляді висновку експерта, надання висновку, дослідження як процес застосування спеціальних знань, об'єкти дослідження²⁰.

Будь-яка експертиза – це дослідження, але не будь-яке дослідження є експертизою. Відповідно, правова експертиза також є дослідженням, тобто є різновидом пізнавальної діяльності, в процесі якої формується нове знання. Вона проводиться досвідченою особою (експертом) із застосуванням особливих методів. По гносеологічній природі експертиза – різновид практичного пізнання конкретних фактів, явищ з використанням положень науки, наукових засобів і методів по науково розробленій і практично апробованій методиці. В основі експертизи як дослідження лежать як відомі емпіричні дані, так і наукові факти, функції яких полягають у встановленні предмету експертизи, виявленні видів зв'язків між емпіричними даними, визначенні можливості існування шуканого (нового) факту.

Для будь-якого дослідження характерні об'єкт і предмет, на які направлено пізнання. Кожна експертиза характеризується спеціальними методами її проведення. Дослідження, що проводиться у формі експертизи, здійснюється поетапно. Воно починається з визначення експертної задачі, вибору методик дослідження, потім ці методики застосовуються до конкретного об'єкту, а закінчується її проведення формулюванням експертного висновку.

Всі названі вище особливості (об'єкт, предмет, методика і поетапність), властиві і правовій експертизі. Проте вказані особливості характеризують її саме як дослідження, але не як експертизу. Дослідження стає експертизою тоді, коли здійснюється особою, що притягується в якості експерта з використанням

спеціальних знань і дачею відповідного експертного висновку. Зокрема, при навчанні у вищих учбових медичних закладах, студенти та викладачі можуть проводити різного роду дослідження, подібні до судово-медичних експертиз, але їх діяльність, хоча і є дослідженням, ознаками експертизи володіти не буде з вище вказаних причин. Якщо ж хто-небудь з них буде притягнутий до проведення такої експертизи, їх діяльність одержить статус експертної.

Отже, на підставі комплексного аналізу та дослідження сутності правової експертизи можна виділити наступні її ознаки: 1) правова експертиза в першу чергу є різновидом дослідження і здійснюється спеціально на те уповноваженою особою – експертом; 2) правова експертиза є формою використання спеціальних знань; 3) загальні положення про експертизу закріплені нормативними правовими актами. Кожен вид правової експертизи характеризується своїми особливостями (предметом, об'єктом, методами і т.д.), і тому в законодавстві неможливо їх цілком передбачити; 4) правова експертиза проводиться з метою використання її результатів в юридичній діяльності; 5) правова експертиза проводиться на підставі рішення або за дорученням уповноважених на те осіб, або без такого, але через пряму вказівку нормативно-правових актів; 6) правова експертиза передбачає надання певного документу вигляді висновку даної експертизи.

На основі виділених ознак, можна сформулювати наступне визначення правової експертизи. Правова експертиза – це дослідження, що проводиться експертом на підставі рішення або за дорученням уповноважених на те осіб, або без такого, але через пряму вказівку нормативно-правових актів, засноване на застосуванні спеціальних знань з метою використання його результатів в юридичній діяльності та полягає у наданні певного документу вигляді висновку даної експертизи.

1. Закон України «Про екологічну експертизу» від 9.02.1995 р. №45/95-ВР // ВВР України. – 1995. – № 8. – Ст. 54. – (Із змінами, внесеними згідно із Законами України // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua. – С. 4. 2. Закон України «Про судову експертизу» від 25.02.1994 р. № 4038-ХІІ // ВВР України. – 1994. – № 28. – Ст.232. – (Із змінами, внесеними згідно із Законами України) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua. 3. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР // ВВР України. – 1995. – № 9. – Ст. 56 – (Із змінами, внесеними згідно із Законами України) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua. 4. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 р. № 51/95-ВР // ВВР України. – 1995. – № 9. – Ст. 56 – (Із змінами, внесеними згідно із Законами України) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua. 5. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза. – М.: Городец, 2000. – С. 47. 6. Эйсман А.А. Заключение эксперта (структура и научное обоснование). – М.: Юрид. лит., 1967. – С. 89. 7. Зинин А.М., Омельянюк Г.Г., Пахомов А.В. Введение в судебную экспертизу. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МО-ДЭК», 2002. – С. 8. 8. Орлов Ю.К. Производство второго сорта // Российская юстиция. – М.: Юрид. лит., 1982. – С.4-5. 9. Рагозин В.Ю. Правовая экспертиза законопроектов в Российской Федерации : Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1998. – С.74-88. 10. Надеев Р.К. Правовая экспертиза законопроектов // Российская юстиция. – 1998. – № 1. – С. 39. 11. Статус В.Ф. О правовой экспертизе и юристах второго сорта // Российская юстиция. – 2006. – № 1. – С.47; Яни П. «Правовая» экспертиза в уголовном деле // Законность. – 2001. – № 9. – С. 20. 12. Разуваев А.А. Экспертиза как средство повышения эффективности процесса правореализации (вопросы теории и практики): Дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2006. – С. 56. 13. Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 16 марта 1971 года № 1 «О судебной экспертизе по уголовным делам» // В кн. Смирнова С.А. Судебная экспертиза на рубеже XXI века. Состояние, развитие, проблемы. 2-е изда-

ние, переработанное и дополненное. – СПб.: Питер, 2004. – С. 716. **14.** Регламент Верховної Ради України // ВВР України. – 2010. – № 14-15, № 16-17. – Ст. 133. **15.** Проект Закону України «Про нормативно-правові акти» № 1343-1 від 21.01.2008 року, підготовлений народним депутатом О.В. Лавриновичем. **16.** Разуваев А.А. Цит. работа. – С. 56. **17.** Закиров И.А. Правовая экспертиза: Дис. ... канд. юрид. наук. – Нижний Новгород, 2008. – С. 22-23. **18.** Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол) та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2.: Д-Й. – С. 333. **19.** Словник іншомовних слів / Уклад.: С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К.: Наукова думка, 2000. – С. 191. **20.** Орлов Ю.К. Производство экспертизы в уголовном процессе. – М.: Юрид. лит., 1982. – С. 4-5.